

УДК. 72.035

А. І. Савчук

*аспірант кафедри архітектурного проектування Інституту архітектури,
Національний університет «Львівська політехніка»*

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ В ХІХ - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Анотація: викладено дослідження та узагальнення історичних передумов виникнення рекреаційної галузі в Галичині; визначення основних економічних, політичних та природно-кліматичних факторів, що вплинули на появу та розвиток курортних поселень та архітектуру Карпатського регіону.

Ключові слова: дерев'яна рекреаційна архітектура, курортні поселення, Східна і Західна Галичина, Карпатський регіон, вілла, пансіонат, курорт, туристичний притулок, готель.

Постановка проблеми. В останні десятиліття проблема дослідження рекреаційної архітектури набула значної популярності. Метою досліджень було виявлення основних центрів розвитку рекреаційної галузі в Карпатському регіоні в ХІХ - першій половині ХХ ст. Характеристика історичних передумов, які вплинули на формування архітектурного образу курортних поселень означеного періоду. Основною проблемою є чітка класифікація об'єктів рекреаційної архітектури в контексті її історичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Великий вклад в дослідження курортної забудови Східної Галичини в ХІХ - першій половині ХХ ст. на прикладі м.Трускавець зробила Х. Харчук. Результатом наукової роботи є монографія видана у 2008 році під назвою: «Архітектура курортної забудови Трускавця ХІХ - першої половини ХХ ст.». В якій, на прикладі розвитку м.Трускавець, як курортного поселення, здійснено ґрунтовне дослідження розвою рекреаційної архітектури всієї Східної Галичини. Питаннями формування архітектури туристичних притулків займались Я.З. Карашецький, Ю.А. Рочняк. Характеристика об'єктів високогір'я висвітлена у працях О.Кузюри. Проблемами еволюції готельних будівель Західної України займались Козакова О. М. та Пламеницька О. А. Значним вкладом в дослідження віллової забудови курортних містечок Івано-Франківської обл. (Ворохта, Яремче, Делятин, Татарів, Микуличин) є книга «Курортно-рекреаційна спадщина Карпатського регіону в архітектурній освіті» видана в 2014 році на основі міжнародного українсько-польського науково-дослідного проекту (2009-2013рр.) до участі в якому були залучені викладачі та студенти кафедри АП ІФНТУНГ.

Мета. Охарактеризувати та класифікувати фактори, які вплинули на становлення та розвиток рекреаційних поселень Карпатського регіону та визначити особливості територій на яких вони розвинулись. Показати основні етапи розвитку рекреаційної галузі в Галичині XIX - першої половини XX ст.

Вступ. Рекреаційна діяльність - невід'ємна частина сучасного способу життя. Залучаючи у сферу цієї діяльності природні об'єкти, культурні комплекси, технічні системи та інші складові рекреаційного потенціалу, людина знаходить або формує, а суспільство розвиває особливі територіальні рекреаційні системи.

Карпатський регіон в межах України - унікальна природна гірсько-лісова екосистема, яка займає 37,0 тис. км², або 6,1% від усієї території країни. Це своєрідні «легені», де формуються три чверті стоків Дністра, Прута, Тиси та інших великих європейських рік. Найціннішим природним ресурсом регіону є ліс, який займає особливе місце. Це найдосконаліший природний комплекс, який продукує понад 20 тисяч видів продукції. Він є регулятором клімату, має незамінне водо- і ґрунтозахисне значення, є місцем рекреації, туризму, оздоровлення людей та ін. [1].

Враховуючи багатогранність визначень рекреації, можна вживати цей термін, розглядаючи галузь господарства, пов'язану з освоєнням рекреаційних ресурсів, формуванням санітарно-курортних, туристичних, оздоровчо-пізнавальних зон; галузь невиробничої сфери, пов'язану з наданням різноманітних рекреаційних послуг; систему заходів, сукупність явищ і відносин, пов'язану із заповненням вільного часу; діяльність чи поведінку людей, спрямовану на відтворення своїх фізичних, психічно-моральних сил, розвиток; сам процес відтворення, реабілітації, відпочинку, оздоровлення; наслідок задоволення рекреаційних потреб [2].

Виклад основного матеріалу. Зміни в економіці Європи у XIX ст., які прийшли з так званою промисловою революцією, призвели до динамічного розвитку міських поселень. Швидкому росту урбанізації сприяли індустріалізація і розвиток комунікації та зв'язку (передусім залізничного транспорту). Економічне зростання та нові процеси в урбаністиці Європи XIX ст. створили сприятливі передумови для розвитку курортних поселень. Особливо це стосується країн Центральної Європи кінця XIX - початку XX ст., а саме Німеччини, Швейцарії, Австро-Угорщини та її провінцій - Чехії та Словаччини, де спостерігається формування і розвиток курортних поселень [3]. Курорти країн Центральної Європи розташовувалися, переважно, у гірських та передгірських місцевостях Карпат і Альп, які мали відповідний сприятливий клімат для лікування та відпочинку. Курортні поселення виникали біля джерел

мінеральних вод, лікувальні властивості яких почали науково досліджуватися в Європі з 1820-х рр. [4].

В цей час у Карпатському регіоні було відкрито значну кількість нових джерел мінеральних вод з лікувальними властивостями. Цей природний чинник поклав початок розвитку тих поселень, де знаходилися джерела мінеральних вод з науково дослідженими лікувальними властивостями. Особливо спричинилися до цього хімічні аналізи, проведені в цей період Теодором Торосевичем, який дослідив 26 джерел мінеральних вод і звернув увагу на їх лікувальні властивості та численність на території Карпат [5]. В кінці XIX - на початку XX ст. курорти Галичини поповнюються численними санаторіями і лічницями, серед яких було багато комфортабельних лікувальних закладів [6]. Густота розміщення курортів у цей період досягла 80% від загальної кількості поселень [7].

Активний розвиток рекреації та туризму у Східній Галичині в середині XIX – на початку XX ст. – свідчення позитивних тенденцій суспільно-економічного розвитку регіону в складі Австрійської, згодом Австро-Угорської та Польської держав. Серед важливих передумов цього процесу – унікальні природні та етнографічні особливості Карпат, територія приваблювала подорожніх незначним заселенням та була майже недослідженою. Просторова близькість та спільна історія з державами-метрополіями, де на початку XX ст. серед заможної інтелігенції були сформовані традиції організовувати подорожі, займатись лижним спортом, оздоровленням, сприяла прибуттю багатьох науковців, урядовців, досвідчених мандрівників.

Рекреація і туризм у Карпатах стали важливим чинником соціально-економічного розвитку, джерелом доходів місцевого населення. Поселення – центри рекреації і туризму – серед інших виділялись ліпшими соціально-економічними умовами розвитку. Проте загальний розвиток інфраструктури в Карпатах був на низькому рівні – незадовільний стан доріг, не прокладено туристських маршрутів, зовсім нерозвинена сфера гостинності – заклади харчування, розміщення. Незважаючи на зазначені недоліки, туризм та рекреація розвивалися інтенсивно, про це свідчить значна кількість рекламно-інформаційних матеріалів, виданих у другій половині XIX – на початку XX ст. Окрім путівників, буклетів, проспектів, карт, у ході вивчення розвитку туристських притулків використано оригінальні матеріали тогочасної преси та науково-популярні праці рекреантів.

Активному розвитку туризму і рекреації у Східних Карпатах сприяла тогочасна влада, зацікавлена в господарському освоєнні гірської території, вивченні її ресурсів, вона організаційно підтримувала пізнавальні та оздоровчі подорожі, фінансувала прокладання залізниць, будівництво мостів; за сприяння

місцевих адміністрацій знакували туристські маршрути, під будівництво надавали земельні ділянки. Зокрема, суттєво активізувало розбудову інфраструктури рекреації у горах прокладання залізниці Станіславів – Вороненка. Окрім туристських баз, у Ворохті, Кременцях, Микуличині, Ямній та Яремчі побудовано значну кількість вілл і пансіонатів для мандрівників і відпочивальників. Щорічно ці заклади розміщення відвідувало до 10 тис. осіб.

Вагомим чинником розвитку інфраструктури розміщення туристів у Східних Карпатах було утворення громадських організацій, які активізували мандрівки, оздоровлення, науково-пізнавальну та спортивну роботу, насамперед, серед молоді – студентів і учнів. У 1873 р. у Кракові створено Татранське товариство (ТТ), згодом, у 1876–1878 рр. відкрито його відділення у Станіславові та Коломійі. Окрім польського товариства, діяли й українські, зокрема, Українське туристично-красознавче товариство «Плай» та Карпатський лещетарський клуб.

Громадські організації знакували туристські маршрути, прокладали їх напрямками з безпечними умовами та мальовничими краєвидами для автономних мандрівок. Перше знакування маршруту проведено 1878 р. на Чорногорі. Прокладання туристських маршрутів зумовило згодом необхідність створення інфраструктури з розміщення туристів – туристських притулків.

Перші туристські подорожі Східними Карпатами організовували у 20–30-х роках XIX ст. аматори осіб або невеликими групами, насамперед поляки. Лише в другій половині XIX ст. у Східній Галичині виникли перші туристські товариства, зусиллями яких організовано подорожі та облаштовано туристичну інфраструктуру. Поява туристських товариств у Східній Галичині за часом збігається з іншими країнами, вони мали відповідники серед національних громад регіону – української, найбільше польської.

Східна Галичина була попереду в організації туристського руху в межах тодішньої Польщі та території теперішньої України. Тут сформувалися діячі, які у наукових статтях, популярних нарисах зуміли закласти наукове підґрунтя розвитку туризму – створення туристських товариств, облаштування туристичної інфраструктури.

Наприкінці XIX ст. інтенсивно розвивалися різні форми лижного спорту, зокрема, лижні туристські походи. У Східних Карпатах лижні туристські подорожі започаткував Тадеуш Смоляховський 1893 р. У Татарові аматорами лижних подорожей були Юзеф Шнайдер і Маріан Малашинський. Узимку 1897р. Юзеф Шнайдер у складі невеликої групи вперше зійшов на Говерлу.

З метою допомоги хворим на зламі XIX і XX ст. виникають санаторії благодійницького характеру. До них належали академічний «Дім здоров'я» Братньої Помочі для пацієнтів з хворими легенями в Закопаному, «Захист» для

вчителів у Закопаному, санаторій для вчителів у Щавниці, дім здоров'я друкарів у Микуличині, дім здоров'я священників у Ворохті, дім здоров'я українських академіків у Підлютому, санаторій єврейської молоді лікаря Гаммершляга в Щавниці, доми здоров'я для молоді в Ворохті, Вільшаниці тощо[8]. Згодом інтерес до зимових лижних подорожей у доволі значної групи туристів зумовив створення у Львові Туристського лещетарського клубу (ТЛК)

Найбільший розвиток туристичної інфраструктури у Східних Карпатах припав на 30-ті роки ХХ ст. Туристські товариства за активної підтримки польського уряду та місцевої адміністрації інтенсивно розбудовували інфраструктуру розміщення туристів [9].

Туристично-рекреаційна інфраструктура у міжвоєнний період (1920-ті – 40-ві роки минулого століття) остаточно змінилася. Поряд з купелево-водолікувальними закладами та пансіонатами для хворих формується мережа туристичних притулків, лещетарських (гірськолижних) комплексів, «вакаційних колоній», таборів та сільських осель для відпочинку самодіяльних туристів (українська інтелігенція, студентська молодь) [10]. Отже, в кінці ХІХ ст. в Галичині, незважаючи на несприятливі економічні умови, почався значно швидший, ніж в попередньому столітті, розвиток курортних поселень, з відповідно обладнаними лікувальними та оздоровчими закладами: *лазнями, інгаляторіями, санаторіями, шпиталями; житловими будівлями: віллами, відпочинковими будинками, готелями та розважальними будівлями: клубами, читальнями, ресторанами.*

В кінці ХІХ - на початку ХХ ст. у науковій літературі [11] наводиться такий поділ курортів:

- 1). *бальнеологічні курорти,*
- 2). *оздоровниці,*
- 3). *туристичні місцевості.*

Ці ознаки зберегли свій сенс і у наш час. Усі три типи курортних поселень мають відповідну до своїх особливостей курортну забудову [12, с.28].

У Польщі в міжвоєнний період було зареєстровано 956 відпочинкових місцевостей, з яких у карпатському регіоні – 477 або 49,9 %. Разом оздоровниць і дач у Галичині було 555 або 51,8 % їх загального числа у Польщі [13].

У 1931 р. у Галичині функціонувало 280 курортів, в т.ч. у воєводствах: Краківському – 143; Станіславівському – 90; Львівському – 42; Тернопільському – 5 [14, с. 13].

На відомих курортах Галичини лікували наступні групи захворювань і хвороб [14, с. 335–336]:

- **серця** – Делятин, Жегістів, Івоніч, Криниця, Рабка, Риманів, Трускавець;

- **дихальних шляхів** – Ворохта, Делятин, Заліщики, Івоніч, Любінь Великий, Рабка, Риманів, Трускавець, Щавниця;
- **шлунково-кишкового тракту** – Жегістів, Косів, Криниця, Риманів, Щавниця;
- **внутрішніх органів** – Криниця, Моршин, Риманів, Трускавець, Щавниця;
- **нирок і сечовивідних шляхів** – Жегістів, Заліщики, Криниця, Риманів, Трускавець, Щавниця;
- **гінекологічні** – Делятин, Жегістів, Івоніч, Криниця, Рабка, Риманів, Трускавець, Устронь;
- **крові** – Криниця, Жегістів, Закопане, Щавниця;
- **цукровий діабет** – Криниця, Риманів, Трускавець, Щавниця;
- **подагра** – Жегістів, Косів, Криниця, Риманів, Щавниця;
- **ожиріння** – Косів, Моршин, Трускавець Івоніч, Любінь Великий, Немирів, Рабка;
- **опорно-рухового апарату** – Делятин, Івоніч, Любінь Великий, Немирів, Підгір'я-Краків, Рабка, Устронь;
- **шкіри** – Любінь Великий, Немирів, Підгір'я-Краків;
- **нервів** – Жегістів, Закопане, Косів, Криниця;
- **вади жовчного міхура** – Закопане, Заліщики, Івоніч, Рабка, Риманів;
- **туберкульоз легенів** – Ворохта, Закопане, Зелем'янка. Яремче;
- **туберкульоз шкіри, костей, сглобів** – Ворохта, Закопане, Івоніч, Рабка, Риманів;
- **отруєння важкими металами** – Любінь Великий, Немирів, Підгір'я-Краків;
- **запальних процесів** – Ворохта, Закопане, Заліщики, Криниця, Риманів, Щавниця, Яремче.

Всі курортні місцевості з економічного погляду можна було поділити на дві групи:

1). *місцевості, в яких туристично-оздоровча галузь складала основну статтю доходу (оздоровниці і великі дачі);*

2). *місцевості, в яких обслуговування рекреантів складало лише побічний зарібок населення (малі курорти)* [15].

У 1939 р., з початком Другої світової війни діяльність туристських організацій у Східних Карпатах завершилася. Війна завдала значної шкоди туристській інфраструктурі. Більшість туристських притулків знищено в ході бойових дій, незначна частка вцілілих зруйнована під час визвольних боїв УПА з військами НКВС [9]. За часи Другої світової війни багато об'єктів інфраструктури, наукових доробків, статистичного матеріалу було втрачено. Діяльність товариств припинялася, робота науковців підпорядковувалася запитам

військової промисловості та армії. У зв'язку з окупацією території України (Східної Галичини у т. ч.) всі науково-дослідні топографо-картографічні роботи припинились, гідрометеослужба була повністю воєнізованою, забезпечувала бойові частини необхідною природничою інформацією та прогнозами. Створювалися детальні описи метеорологічних прогнозів, водних об'єктів на час наступальних операцій [16].

Рис. 1. Схема розміщення рекреаційних територій та чисельності відвідувачів у Івано-франківській та Львівській обл. (За С. Лецицьким [18])

Висновки. Виявлення значного рекреаційного потенціалу Карпатського регіону в другій половині XIX ст. та розвиток його як цілої галузі на початку XX ст. визначило долю Галичини на багато десятиліть вперед. Основним завданням цього дослідження є узагальнення та структурування передумов, що вплинули на розвиток рекреаційної галузі в цілому. Оскільки передумов розвитку було багато, то їх доцільно класифікувати на *соціокультурні, політико-економічні та природно-кліматичні*.

1. Соціокультурні передумови:

- унікальні етнографічні особливості Карпатського регіону;
- недослідженість територій та зацікавлення науковцями різних спеціальностей їх особливостями;
- рекреаційні заходи – це спрямовані дії, участь в яких створює рекреаційний ефект для відпочиваючих;
- явища та процеси рекреаційної дії – нематеріальні утворення, споглядання яких призводить до задоволення рекреаційних потреб людини [17].

2. Політико-економічні передумови:

- суспільно-економічний розвиток Карпатського регіону в складі Австрійської, Австро-Угорської та Польської держав;
- динамічний розвиток міських поселень;
- утворення громадських організацій та туристичних спілок;
- розвиток промислового виробництва в Галичині;
- розвиток комунікації та зв'язку (значну роль в розвитку рекреаційної галузі Карпатського регіону зіграло прокладення залізничних шляхів, що дозволило получити центр з периферією).

3. Природно-кліматичні передумови:

- наукове дослідження лікувальних властивостей джерел мінеральних вод;
- унікальні природні особливості Карпат;
- сприятливий клімат для лікування та відпочинку;
- рекреаційні властивості простору [12];
- сприятливі умови для занять як літніми, так і зимовими видами спорту;
- сприятлива екологічна ситуація в регіоні.

Отже, рекреаційна галузь відіграла ключову роль в економічному, культурному та соціальному розвитку Галичини в XIX – першій пол. XX ст. Недослідженість природних феноменів та самотність мешканців Карпат привертала увагу діячів культури, мистецтва, науки, робітників різних галузей промисловості. Об'єкти рекреаційної інфраструктури дозволили забезпечити

різноманітні потреби відпочиваючих, сформувались цілі курортні поселення, які, в основному, орієнтувались на лікувально-оздоровчу діяльність. В розвитку рекреаційної галузі виділяються чотири основні періоди (Рис.2.) від її зародження на початку ХІХст., поширення та занепаду в середині ХХ ст.

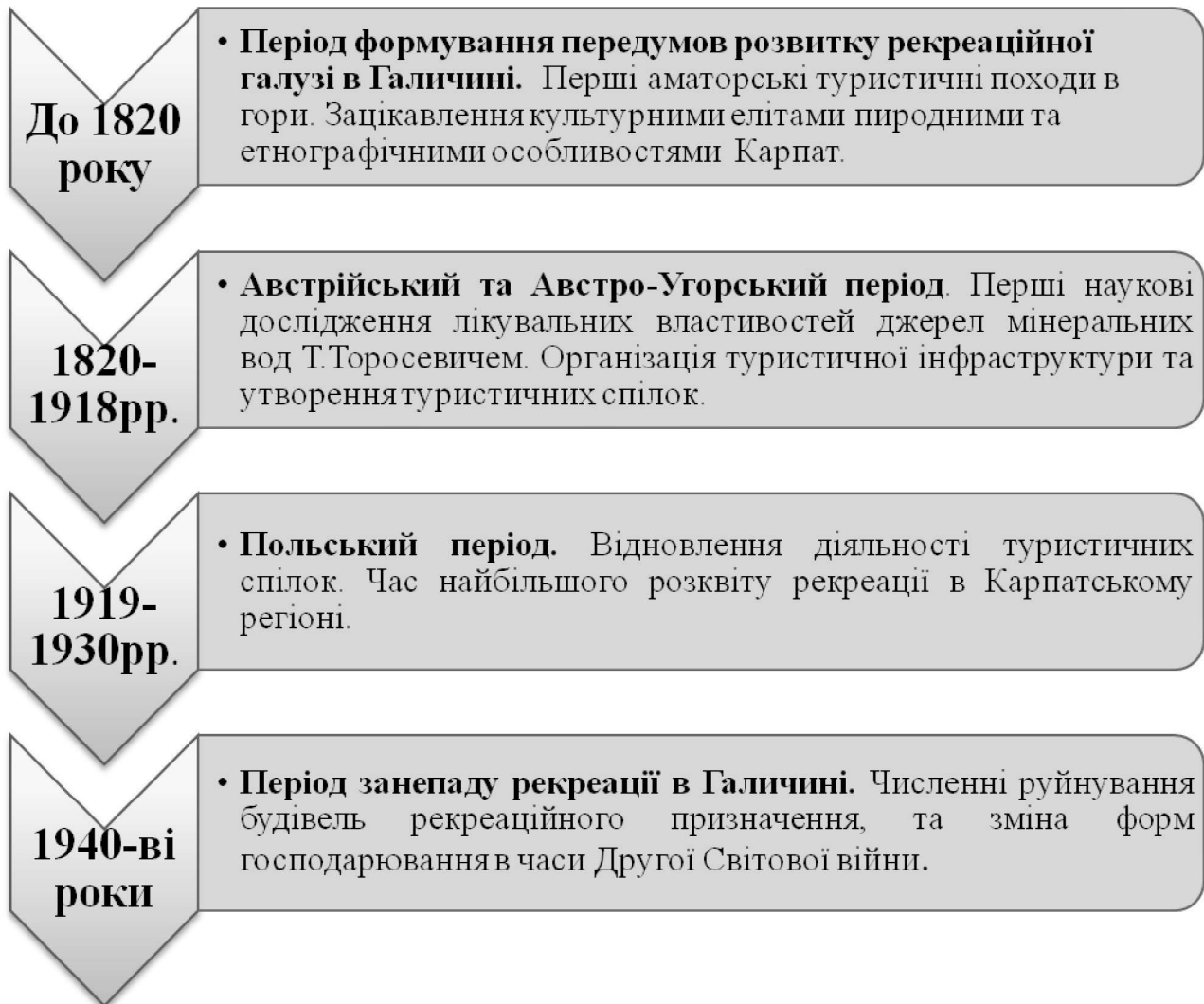

Рис. 2 Історичні періоди розвитку рекреації в Галичині.

Об'єкти та комплекси рекреаційної галузі сформували цілісний просторово-ландшафтний образ та розвинену туристичну мережу Карпатського регіону.

Література

1. *Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В.* Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. – Чернівці: Прут, 1995. - 72с.
2. *Бистряков Г. К.* Архітектурно-просторова організація сіл. Питання рекреації / Г. К. Бистряков, Л. Г. Литвинова, Ю. Ф. Хохол. – К.: Будівельник, 1991. – 98 с.
3. *Słownik artystów polskich.* - Podred. Mikockiej-Rachubowej K. i Bierwackiej M. -Т. IV. - Warszawa: InstytutSztuki PAN, 1998. - S. 126-127.
4. *Krzyzanowski E.* Poradnik dla leczącychsi w Truskawcu. - Jasło, 1900. - S. 51.
5. *Torosiewicz T.* Zrodla mineralne w krolestwie Galicyi i па Bukowinie. - Lwow, 1849.-S. 23.
6. *Ibidem.* - S. 10-17;Albumu zdrowiskpolskich poswicone XV zjazdowi lekarzy polskichwe Lwowie w lipcu 1937 roku. - Bydgoszcz: BibliotekaPolska, 1937. - S. 24, 45-46.
7. *Ross J.* Architektura drewniana polskich uzdrowiskkarpackich (1835-1914) //Sztuka 2 poi. XIX wieku. Materiaty Sesji Stowarzyszenia Historykow Sztuki. - Lodz, listopad 1971. - Warszawa, 1973. - S. 156.
8. *Zakrzewski A.* SanatoriumMariowka i medycyna. - Warszawa: Ossolineum.- 1975. - S. 7,31.
9. *Ігор Пандяк* Становлення та розвиток туристських притулків у Східних Карпатах в Австро-Угорський та Польський періоди / Вісник Львівського університету. Серія географічна. 2013. Випуск 42. С. 274–282.
10. *Петранівський В.Л.* З історії галицького туристичного краєзнавства (друга пол. XVIII – 1945 р.): розвиток мандрівництва / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський // Історія української географії. – 2005. – Вип. 2(12). – С. 48-54.
11. *Gorski K.* Polski przewodnik po zdrojowiskach i uzdrowiskach. - Krakow, 1906. - S. 5; *Lewicki S., PraschilT., Ortowicz M.* Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowosciach klimatycznych Galicyi. - Lwow, 1912. - S. 13; *Przewodnik po zdrojowiskach, miejscowosciach k^pielowych i stacjach klimatycznych.* - Warszawa, 1900. - S. 6; *Wielka encyklopedja powszechna.* -Т. XVII. - Krakow: Wyd-wo «Gutenberg» (b. r.). - S. 295.
12. *Харчук Христина.* Архітектура курортної забудови Трускавця XIX - першої половини XX ст.: Монографія. - Львів, 2008. - 209 с.
13. *Leszczycki S.* Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo letniskowej w Karpatach / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – Z. 12. – 29 s.

14. Przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1931–32 r. / [Pod red. H. Piotrowskiego]. – Warszawa: Zakład Graficzny B. Padrecki i S-ka z o.o., 1931. – Wyd. II. – 350 s. + XXXVIII.
15. В.М. Кланчук Рекреаційне господарство Галичини другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. с. 55-67 / Журнал «Карпатський край», №1, Івано-Франківськ: 2012.
16. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні : посібник / Жупанський Я. І. – Київ-Чернівці: "Колір-Друк", 2006. – 266 с. – (Видання друге, доповнене).
17. Новикова В. І. Рекреаційні ресурси: місце в рекреаційній споживчій діяльності, класифікація, проблеми паспортизації та реєстрації / В. І. Новикова // Туристично-краєзнавчі дослідження: зб. наук. ст. – Вип. 7. – К.: Ін-т туризму ФПУ, 2007. – С. 130 – 136.
18. Leszczycki S. Ruch uzdrowiskowo-letniskowy w Polsce / S. Leszczycki // Komunikaty Studium Turyzmu. – Kraków, 1938. – № 8.

Аннотация

Исследования и обобщения исторических предпосылок возникновения рекреации в Восточной Галичины; определить основные экономические, политические и природно-климатические факторы, повлиявшие на появление и развитие курортных поселений Карпатского региона.

Ключевые слова: деревянная рекреационная архитектура, курортные поселения, Восточная и Западная Галичина, Карпатский регион, вила, пансионат, курорт, туристический приют, гостиница.

Annotation

Research and synthesis of historical premises of recreation in Eastern Galicia; identify the main economic, political and climatic factors that influenced on the emergence and development resort settlements of Carpathian region.

Key words: wooden architecture recreation, resort village, Eastern and Western Galicia, Carpathian region, villa, pension, resort, tourist shelter, hotel.